

УДК 37.091.4Макаренко:343.91-053.6

Н. В. Мотунова

**ПРОФІЛАКТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ
СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТВОРЧОСТІ
А. С. МАКАРЕНКА**

У процесі своєї життєдіяльності дитина вступає в складні й різноманітні стосунки з іншими підлітками та суспільством загалом. Коло соціальних зв'язків сучасного підлітка, яке ми можемо спостерігати через його особисте спілкування, взаємодію у сфері навчання, побуту, дозвілля, постійно змінюється. Неодноразово дослідники підкреслювали, що саме соціальне середовище й коло спілкування дитини відіграють визначну роль у формуванні особистості, її поведінки. Найчастіше помилково вважають, що дії, думки, почуття в дитини з'являються випадково, а не пов'язані безпосередньо із соціальними умовами їх існування. Саме соціальне середовище стає для підлітків основою духовного життя, яке потім спостерігається в складному процесі самореалізації в позитивному або негативному аспекті [5, с. 112].

Одним з найактуальніших та соціально значущих завдань держави і суспільства в роботі з дітьми є пошук шляхів підвищення ефективності профілактики правопорушень.

Проаналізувавши спектр досліджень із цієї проблеми, ми поділяємо думку С. Алексєєвої, І. Башкатова, С. Белічева, К. Ігошева, Т. Курбатова, В. Сухомлинського, які займалися вивченням причин правопорушень серед неповнолітніх [10, с. 154]. Дослідники В. Леліков, О. Кошелєв у своїх працях проаналізували динаміку й структуру правопорушень, визначили методи індивідуальної профілактики [8, с. 88]. Соціально-педагогічну реабілітацію неповнолітніх правопорушників розглядав Г. Зайцев. Він поступово простежив етапи соціальної реабілітації правопорушників, визначив головні чинники правопорушень [6, с. 134]. С. Шацький вважав школу частиною соціального середовища, що безпосередньо впливає на прояви негативної поведінки серед підлітків [16, с. 213]. А. Капська називає головним чинником правопорушень і бездоглядності неблагополучні сім'ї, розглядає родину як фактор правопорушень серед неповнолітніх [9, с. 133]. У кожному конкретному випадку є посилення на теоретичну спадщину А. С. Макаренка, що є об'єктивним і закономірним явищем.

В умовах сьогодення творча спадщина вченого досліджується й використовується в багатьох країнах. Американські вчені, зокрема, послуговуються положеннями педагога при розробці засад пенітенціарної системи перевиховання правопорушників. Уже майже 25 років у Марбурзькій лабораторії (Мюнхен, ФРН) професор Ганс Хілліг керує також пошуками німецьких дослідників. Щорічно видається

збірник наукових праць «Макаренко-реферат», до якого залучаються роботи з багатьох країн. У Російській Федерації таким осередком виявлення нових матеріалів про вченого є діяльність кафедри педагогіки Нижньоновгородського педуніверситету. Професор А. Фролов також видає щорічні збірники наукових праць. В Україні, безумовно, центром таких пошуків є діяльність лабораторії ім. А. Макаренка у Полтавському педуніверситеті, започаткованої академіком І. Зязюном. Уже декілька років успішно функціонує Міжнародна асоціація дослідників творчості А. Макаренка (президент – академік АПН України І. Зязюн). Положення та творчий досвід ученого досліджуються українськими вченими Н. Абашкіною, Н. Дичек, С. Карпенчук, М. Ярмаченком у сучасних виховних концепціях А. Іванова, В. Караковського, С. Кубракова та ін. Син С. Калабаліна – А. Калабалін довгий час продовжував ідеї вченого у системі виховання учнів ПТУ (м. Електросталь, Московська обл.) тощо [7, с. 33].

Мета нашої статті полягає у спробі зробити аналіз основних педагогічних ідей А. Макаренка та визначити можливості їх упровадження у процесі профілактичної роботи.

Під профілактикою правопорушень розуміють діяльність державних органів і громадськості, що має системний характер як за комплексом заходів, так і за колом суб'єктів, які її здійснюють, спрямовану на недопущення виникнення, усунення, послаблення або нейтралізацію причин та умов злочинності, окремих її видів та конкретного злочину [4, с. 95].

У пошуках комплексних заходів щодо профілактики правопорушень варто звернутися до безпрецедентного досвіду успішної соціалізації безпритульних дітей у закладі інтернатного типу, який мав місце на початку 20-х років у педагогічній практиці А. С. Макаренка. Відомо, що А. С. Макаренко працював не просто з дітьми, позбавленими батьківського піклування, а з малолітніми правопорушниками, які переживали соціальну депривацію ще й тому, що саме суспільство вимагало їх ізоляції. Проте жоден з 3000 його вихованців не мав рецидиву асоціальної поведінки. Російська дослідниця Т. Корабльова зазначає, що й досі немає відомостей про якийсь новий досвід, який був би співставним з діяльністю А. С. Макаренка [2, с. 3]. Багато дослідників продовжують спроби вирахувати найголовнішу формулу успіху виховної роботи Макаренка, яку сам він висловив так: «Справжня сутність виховної роботи... полягає... в ... організації життя дитини» [13, с. 126]. Забезпечують таку доцільну організацію життя дитини три принципи: колективність стосунків, самоврядування та праця, від якої залежить реальний добробут вихованців (якість харчування, одягу, розваг, екскурсій, майбутніх життєвих перспектив тощо).

А. С. Макаренко як вдумливий керівник дитячого закладу, розумів, що його непростим вихованцям допоможе лише така система організації виховання, яка навчить їх працювати, боротися за власну честь і гідність,

чинити опір негативним проявам. Він був переконаний, що для їхнього порятунку повинен бути з ними «непохитно вимогливим, суворим і твердим» [15, с. 84].

Макаренко спочатку вважав, що його завдання – «виправити душі у правопорушників, зробити їх місткими в житті, тобто підлікувати, накласти латки на характери». Але поступово він підвищує вимоги і до своєї справи, і до себе, і до своїх вихованців. Його перестають цікавити питання виправлення, перестають цікавити й так звані «правопорушники», оскільки він переконується, що ніяких особливих «правопорушників» немає, є люди, що потрапили у важке становище, і життя кожного з них є дитячим горем маленької, кинutoї на самоті людини, яка вже звикла не розраховувати ні на яке співчуття. Антон Макаренко бачив не тільки «потворне горе викинутих у канаву дітей», але й «потворні духовні злами у цих дітей». Він говорив, що горе цих дітей повинне бути трагедією для всіх нас, і від неї ми ухилитися не маємо права. Він розумів, що для їх порятунку необхідно бути з ними непохитно вимогливим, суворим. Застосовуючи всі свої відкриття до вихованців колонії, Макаренко поступово «лікує» їх душі, і поступово вони стають щирими, гарячими і благородними людьми.

Контроль громадської думки великого авторитетного й улюбленого колективу загартовує характер учня, виховує волю, прищеплює суспільно корисні навички особистої поведінки, гордість за себе як члена цієї славної співдружності. Тільки відсутністю організованої громадської думки можна пояснити безпорадність вихователів, що ганблять себе подібними, наприклад, характеристиками неслухняних вихованців: «Заважає, смітить, б'є вікна, лихословить, своєю хуліганською поведінкою розкладає не тільки учнів, але й учителів». Школяр, зображений драматичним лиходієм, розкладає навіть учителів. Вихователі, по суті, пишуть вирок собі, розписуючись у своїй нікчемності.

Виховує все: люди, речі, явища, але перш за все і більше всього – люди. З них на першому місці – батьки й педагоги. Зі всім складним світом навколишньої дійсності дитина входить до нескінченного числа відносин, кожне з яких незмінно розвивається, переплітається з іншими відносинами, ускладнюється фізичним і етичним зростанням самої дитини. Весь цей «хаос» не піддається неначе ніякому обліку, проте, він створює в кожен даний момент певні зміни в особистості дитини. Спрямувати цей розвиток і керувати ним – завдання виховання.

Макаренко вважав, що людина погана тільки тому, що вона знаходиться в поганій соціальній структурі, у поганих умовах. Він підкреслював, що був свідком численних випадків, коли важкі хлопчики, яких виганяли зі всіх шкіл, вважали їх дезорганізаторами, поставлені в умови нормального педагогічного суспільства, буквально на інший день ставали хорошими, дуже талановитими, здатними йти швидко вперед. Таких випадків маса.

Перспективні лінії повинні привертати увагу молоді «загальним виглядом задоволення, але це задоволення ще не існує. У міру руху до нього виникають нові завтрашні плани, тим більше привабливі, чим більше зусиль докладено на подолання різних перешкод». Перспектива – мета, яка ставиться перед колективом, і її треба досягти. Тому «система перспективних ліній» покликана не тільки викликати прагнення людини до все більш цінних трудових перспектив, але й будити її мрію про високі моральні вершини.

Дисципліна – це не засіб і не метод виховання. Це результат усієї виховної системи. Виховання – це не моралізоване, це добре організоване життя дітей. Логіка дисципліни: дисципліна повинна бути в першу чергу потрібною для колективу; інтереси колективу стоять вище за інтереси особистості, якщо особистість свідомо виступає проти колективу. Режим – засіб (метод) виховання. Властивості режиму: повинен бути доцільним; чітким за часом; обов'язковим для всіх; носити мінливий характер. Виховання повинне бути без покарання, якщо кінцеве виховання правильно організоване. Покарання не повинне приносити дитині моральні та фізичні страждання. Суть покарання в тому, що дитина переживає за те, що його засудив колектив, його однолітки.

Макаренко не мислив свою систему виховання без участі в продуктивній праці [3, с. 41 – 42].

Парадоксально, але останній принцип народився із заперечення усім відомого постулату про те, що праця виховує. «... Праця сама по собі, без напруги, суспільної та колективної турботи виявилася маловпливовим фактором в питанні виховання нових мотивацій поведінки... Вона відображається на психіці тільки травматично, а не конструктивно, а тому її участь в утворенні нових суспільних мотивацій зовсім мала...» [13]. Праця у А. С. Макаренка набуває характеру праці-турботи, яка має своєю надзадачею покращення середовища життя, емоційного стану, стосунків людей, сприяє прогресу життя. Праця-турбота – це праця, мотивом якої є створення конкретного блага – матеріального чи духовного – для людини (для себе чи іншого). Саме працю-турботу А. С. Макаренко вважав підґрунтям, на якому має перебудуватися школа [12], [13].

Початок педагогічної роботи Макаренка був ознаменований насамперед подоланням великої кількості побутових проблем – задоволення базових потреб у їжі, сховищі, одязі тощо. У цьому випадку різноманітні робочі завдання на кшталт нарубати дров, відремонтувати дах чи приготувати їжу не виконували безпосередньо виховної функції, а були покликані передусім забезпечити нормальне функціонування всіх жителів колонії. Разом з тим, вони формували у вихованців уявлення про те, «звідки що береться», про можливість конструктивних шляхів забезпечення свого існування, про необхідність особистих внесків кожної людини в побудову спільного життя. Уже на першому етапі

організації своєї господарчо-виховної діяльності як праці-турботи А. С. Макаренко навчав вихованців заробляти гроші і дбайливо витратити їх, формував у них розумні потреби. «Ми вже мали можливість не тільки гарно їсти й одягатися, але й посилено поповнювати наше шкільне господарство, бібліотеку, мали можливість побудувати і обладнати хорошу сцену; ми за ці гроші придбали інструменти для духового оркестру, кіноапарат, все те, що в 20-х рр. ми не могли мати ні за яким кошторисом. ...Окрім того, ми допомагали колишнім вихованцям... Подорожувати, приймати гостей – теж дороге дуже задоволення. Ми бували дуже часто в театрах, – загалом, мали всі ті блага, які й повинен мати... громадянин, який виконує свої трудові зобов'язання» [13]. Таким чином, виховувала не сама по собі праця, а мотиви турботи, з якою вона виконувалася, створюючи родинні стосунки, коли всі дбають про благо кожного. І самі ці блага, і реальна можливість їх набути шляхом досконалої, навіть естетично вишуканої праці виступали найпереконливішим мотивом соціалізації. Праця-турбота формувала у вихованців сприйняття праці як норми життя у соціумі, давала можливість відчувати себе господарями, завдяки чому у них формувалися такі риси, як самостійність, відповідальність, ініціатива, вміння прийняти рішення [1].

Юнаки і дівчата отримували все, необхідне для входження до суспільства.

У 30-ті роки Антон Семенович пише лекції для батьків про виховання, в яких є загальні умови сімейного виховання, пише про батьківський авторитет, про трудове виховання в сім'ї, про дисципліну, про статеве виховання. Він пише «Книгу для батьків» [14], розглядає проблеми педагогічної майстерності і педагогічної техніки.

Отже, педагогічні здобутки А. С. Макаренка щодо організації процесу перевиховання різних категорій дітей, схильних до делінквентної поведінки чи просто знаходяться у складних життєвих обставинах, є сьогодні досить актуальними в роботі з такими категоріями дітей.

У своєму практичному досвіді А. С. Макаренко вийшов за межі специфічних проблем. Він зумів не тільки вивести своїх підопічних з асоціального середовища, а й створити умови для нормальної соціологізації, переорієнтувати їх мотиваційну сферу на цінності суспільно корисного життя.

У відповідь на численні виклики сучасного суспільства розроблено і запроваджуються десятки моделей виховання [11]. В їх основі ідеї зв'язку із суспільним життям, проектування перспектив і добродійних справ, про колектив і особистість у колективі, збагачення досвіду особистості в колективному спілкуванні та інше, що у своїй суті випливає з науково-педагогічного досвіду видатного педагога, який переконував, що людина не виховується частинами, а всією системою впливів, на неї звернених. Ця думка є абсолютно прийнятна у наш час, як

і його погляди на педагогічну техніку, сімейне виховання чи особистість, яку він усвідомлював як складну, багату і красиву сутність. Тому до напрямів подальших досліджень доцільно віднести розробку комплексних заходів щодо профілактики правопорушень, спираючись на педагогічний досвід А. С. Макаренка, у яких виховне середовище буде гармонійно організованим, базуватиметься на принципах поваги і вимоги, щирості і відвертості, принциповості, піклування і уваги, любові і суворості і сприятиме вихованню морально стійкого покоління молодих людей, здатних до адаптації та успішної життєдіяльності у різноманітних, у тому числі і складних, умовах.

Список використаної літератури

- 1. Абашкіна Н. В.** Актуальні проблеми професійної підготовки в педагогіці Макаренка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.antonmakarenko.narod.ru
- 2. Кораблєва Т.Ф.** Философско-этические аспекты теории коллектива А. С. Макаренко : автореф. дис. канд. пед. наук. / Т. Ф. Кораблева. – Ин-т философии Рос. акад. наук. – М., 2000. – 24 с.
- 3. Білик Н.** Педагогічна система Антона Макаренка: від вихованого вчителя до вихованого учня / Надія Білик // Імідж сучас. педагога. – 2008. – № 1/2. – С. 41– 44.
- 4. Васильківська І.** Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні: деякі аспекти / І. Васильківська // Право України. – 2004. – № 1. – С. 95 – 98.
- 5. Галич О. В.** Соціально-психологічні чинники та профілактика правопорушень серед підлітків / О.В. Галич // Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників – 2011. – № 7. – С. 111 – 115
- 6. Зайцев А. Г.** Социально-педагогическая реабилитация несовершеннолетних правонарушителей / А. Г. Зайцев, Г. К. Зайцев, В. А. Ткачук // Народное образование. – 2007. – № 6. – С. 132 – 138.
- 7. Левківський М.** Педагогічна система А.Макаренка: погляд із сьогодення / М. Левківський // Історія педагогіки в особах – 2010. – № 1. – С. 31 – 34
- 8. Леликов В. А.** О предупреждении преступности несовершеннолетних / В. А. Леликов, Е. К. Кошелева // Социол. исслед. – 2007. – №12. – С. 87–95.
- 9. Капська А. Й.** Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навч.-метод. посіб. / А. Й. Капська. – К. : УДЦССМ, 2001. – 220 с.
- 10. Коношенко С. В.** Реабілітаційна робота з соціально дезадаптованими підлітками в умовах індустріального регіону : монографія / С.В. Коношенко – Слов'янськ : Печатний двір, 2009. – 251 с.
- 11. Пехота О.М.** Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
- 12. Макаренко А. С.** Заявление в Центральный институт организаторов народного просвещения / А. С. Макаренко // Пед. соч.: в 8-ми т. – М., 1984. – Т.1. – С. 8 – 11.
- 13. Макаренко А. С.** Проблемы школьного советского воспитания / А. С. Макаренко // Пед. соч.: В 8-ми т. – М., 1984. – Т.4. – С. 124 – 203.
- 14. Макаренко А. С.** Собрание сочинений в 4-х томах / А. С. Макаренко. – Т.4. – Москва : Изд-во «Правда», 1987. – 576 с.
- 15. Макаренко А. С.** Предисловие к альбому «Наши жизни – Горькому – горьковцы» /

А. С. Макаренко // Пед. соч.: в 8-ми т. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 1. – С. 91. **16. Шацкий С. Т.** Избранные педагогически сочинения / под ред. Н. П. Кузина, С. Т. Шацкого. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 1. – 304 с.

Мотунова Н. В. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх у педагогічній творчості А. С. Макаренка

У статті аналізуються провідні компоненти педагогічної системи А. С. Макаренка та розкривається їх значення у процесі профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Обґрунтовано досвід успішної соціалізації безпритульних дітей у закладі інтернатного типу. Висвітлено сутність виховної роботи, яка полягала в організації життя дитини. Забезпечують таку доцільну організацію життя дитини три принципи: колективність стосунків, самоврядування та праця, від якої залежить реальний добробут вихованців.

Ключові слова: педагогічна система, профілактика правопорушень, соціалізація особистості.

Мотунова Н. В. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних в педагогическом творчестве А. С. Макаренко

В статье анализируются ведущие компоненты педагогической системы А. С. Макаренко и раскрывается их значение в процессе профилактики правонарушений среди несовершеннолетних. Обоснован опыт успешной социализации беспризорных детей в учреждении интернатного типа. Освещена сущность воспитательной работы, которая заключалась в организации жизни ребенка. Обеспечивают такую целесообразную организацию жизни ребенка три принципа: коллективность отношений, самоуправления и работа, от которой зависит реальное благосостояние воспитанников.

Ключевые слова: педагогическая система, профилактика правонарушений, социализация личности.

Motunova N. V. The Prevention of Teenager Crime in A. S. Makarenko Teaching Creativity

The article analyses the principal components of A. S. Makarenko pedagogical system and reveals their value in the process of prophylaxis underage's delict. The experience of successful of homeless children in boarding institution is substantiated. The essence of upbringing work that lies in the child's life organization is displayed. The next three principles provide efficient organization of child's life: the relationships' collectivity, self-management and work that provides the welfare of the pupils. A. S. Makarenko pedagogical ideas of upbringing: pedagogue has to be «dourly demanding, strict and strong» for pupil's saving is considered; the control of community thought of the authoritative collective tempers pupil's character, develop will, inculcates helpful social skills of the personal behavior, the pride of oneself as a member of this community; everything

educates: people, things, facts but firstly and mostly-people, among them on the first place are parents and pedagogues; an individual is bad only because it is in the bad social environment, in the bad conditions; the perspective is the aim of the collective and it has to be attained; the discipline is neither way nor method, it is the result of the whole upbringing – is not moralized, well organized life of children.

Key words: pedagogical system, delict prophylaxis, socialization of personality.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.